

מסגור עיתונאי ותדהמה בסיסית: האויב המצרי בעיתונות העברית, 1970-1973

חיים פרנקל והלל נוסק

מבוא

נסיבות פרוץ מלחמת יום הכיפורים, מהלכה ותוצאותיה, היו טראומטיים עבור החברה הישראלית ויצרו שבר עמוק באמון הציבור הישראלי להנהגתו ולתפקודה. עדות בולטת לכך היא עוצמת הרגשות שמעוררים כל פעם מחדש אירועי יום השנה למלחמה. עיתונאים, קציני צבא בכירים, אנשי אקדמיה וחוקרי תקשורת רבים עסקו מאז המלחמה ועד היום בהפתעה שבפרוץ המלחמה ובחלקה של העיתונות הישראלית במחדל!¹ ברם לעיסוק זה לא נתלוותה מעולם בדיקה אמפירית שיטתית, למרות ההסכמה הרחבה בקרב חוקרי תקשורת על תרומת התקשורת בכלל והעיתונות בפרט לעיצוב התודעה בחברה האזרחית בנוגע לנושאים ציבוריים ולהכוונת הדיון הציבורי בהם.²

במחקר זה התבססנו על תאוריית "קביעת סדר היום" ועל המושג "מסגור" שהוא נדבך מרכזי בתאוריה, וניתחנו בגישות הכמותנית והאיכותנית פריטים עיתונאיים משלושת העיתונים הנפוצים בישראל באותה תקופה: ידיעות אחרונות, הארץ ומעריב. ביקשנו להשיב על השאלה באיזו מידה תאם מסגורם של נושאי מצרים, של הפיקוד הבכיר של צבאו, של החייל המצרי ושל יכולתו של צבא מצרים לצלוח את התעלה בעיתונות העברית את הערכות אגף המודיעין, בכירי צה"ל והדרג המדיני מסיום מלחמת ההתשה (אוגוסט 1970) עד פרוץ מלחמת יום הכיפורים (אוקטובר 1973).

ייחוד נוסף של מחקר זה הוא בניתוח תפקודה של העיתונות העברית בסוגיה צבאית-ביטחונית בשגרה, להבדיל ממחקרים בארץ ובעולם אשר עסקו עד היום בעיקר בתפקוד העיתונות בשעת חירום, דבר שחשיבותו תבואר בהמשך.

לאור ממצאי המחקר אפשר לבסס הערכה תקפה באשר לחלקה של העיתונות העברית באווירה ששררה בחברה האזרחית בישראל בשנים שלפני המלחמה, ולהעניק תובנות נוספות על חשיבותה של העיתונות בעיצוב סדר יומו של הציבור במדינה דמוקרטית ועל דפוס היחסים הראוי והרצוי בין התקשורת ובין המוסד הפוליטי בדמוקרטיה מודרנית בעתות שלום ובעתות מלחמה.

סקירת ספרות

קביעת סדר היום, מסגור ודעת קהל

התאוריה "קביעת סדר היום" (agenda setting), ובה המושג "מסגור" (framing), היא אחת מהתאוריות החשובות המסייעות להבין כיצד העיתונות משפיעה על הציבור בהערכת חלופות לפתרון דילמות פוליטיות וצבאיות, כיצד היא פורשת אותן לפניו ומי שותף ומשפיע על פרישתן.³ זוהי תאוריה שכיחה להבנת השפעות המדיה, לצד תאוריות נוספות שעניינן השפעה על עיצוב דעת קהל: "ספירלת השתיקה",⁴ "האדם השלישי",⁵ "הבניית המציאות"⁶ ו"התלות".⁷

התאוריה קובעת כי סדר היום התקשורתי (media agenda) משפיע על סדר היום הציבורי (public agenda) ועל זה הפוליטי (agenda policy),⁸ ומבוססת על קביעתו של וולטר ליפמן (Lippman), האב האינטלקטואלי של התאוריה, שהציבור תלוי במדיה כדי להבין את המתרחש בחיים הציבוריים. תלות זו מעניקה לעיתונות כוח ליצור מציאות מדומה לציבור נמעניה, שאותה הוא מעריך כמציאות אמיתית.⁹ התאוריה מפרידה בין בולטות (salience) נושאים בתקשורת, הקובעת על מה הציבור יחשוב,¹⁰ ובין מסגורם (framing) של הנושאים, הקובע מה הציבור יחשוב על סוגיות או על אנשים המסוקרים בתקשורת.¹¹ הבלטה לאורך זמן של נושא גורמת, על פי התאוריה, לשיפוטיים (priming), להצבתו של הנושא בהיררכיית הנושאים החשובים שלפי ההתמצאות בהם שופט הציבור מועמדים לתפקידים פוליטיים.¹²

משמעותו של המסגור והשפעתו גוברות בעיקר אם הוא עמוק ואסטרטגי; אם יש לו תהודה (resonances) בתרבות, בקרב הציבור ובקרב העיתונאים שתפקידם לשאול שאלות ולכוון את הדיון הציבורי.¹³ זאת משום שלחברה יש מערכת של מסגורים רווחים (common frames) המעצבים את תרבותה.

למרות יכולתו של הנמען לבצע, לכאורה, שיפוט של המסגורים (framing judgments),¹⁴ הספרות המחקרית מעריכה שהפרקטיקות של התקשורת ושל העיתונות מעדיפות בחלק מכריע של המקרים

אירוע שמוסגר בידי הפלסטינים כ"טבח", בעוד ישראל מסגרה את האירועים כניסיון של השוטרים להגנה עצמית. דוגמה למסר שבשל מרחק תרבותי הובן ההפך מתחזיתו של המועץ היה ניסיונו של שר הביטחון דאז, יצחק רבין, למצוא חלופה לפגיעה באש חיה בפלסטינים ע"י כך ש"נשבור להם את הידיים והרגליים", אמירה שאנשי שמאל ישראלים, ועיתונאים זרים ופלסטינים פירשו בחריפות.³⁰

מלחמת יום הכיפורים, צה"ל והחברה הישראלית

מלחמת יום הכיפורים היא החוויה הטראומטית ביותר בתולדותיה של מדינת ישראל,³¹ ובתחום החברתי והפוליטי חוללה משבר אמן עמוק וחסר תקדים ביחסו של הציבור לאליטות שלו ולהנהגתו.³² אחריות כבדה לאי ההתראה לפרוץ מלחמה, וכתוצאה מכך לנסיבות פתיחת המלחמה, הוטלה על אגף המודיעין במטכ"ל, שהעריך לפני המלחמה כי ישנה "סבירות נמוכה" לפתיחת מלחמה בידי מצרים וסוריה. המחקר הרשמי של צה"ל על מלחמת יום הכיפורים תיאר כך את הערכת אמ"ן בנוגע לצבאות ערב: "השתרשה באמ"ן התפיסה, שהיכולת המבצעית של צבאות ערב עדיין נחותה, במידה שאין זה 'סביר' שיוכלו לטפח 'כוונה' מלחמתית".³³

דו"ח ועדת אגרנט זקף אף הוא את הטראומה לחובת צה"ל ואמ"ן, ל"קונצפציה" הצבאית שמצרים לא תפתח במלחמה עם ישראל ללא יכולת אווירית להכות בטווחים ארוכים בבסיסי חיל האוויר הישראלי, ושוריה לא תפתח במלחמה נגד ישראל ללא מצרים.³⁴ קונצפציה זו, שלא שונתה אף על פי שבשנה שלפני המלחמה התקבל מידע בישראל שסתר אותה, קרסה ב-6 באוקטובר 1973 וההפתעה האסטרטגית בעטיה הייתה מהגדולות ומהחשובות בהיסטוריה המודרנית.³⁵

צבי לניר חלק על מסקנות ועדת אגרנט בנוגע לקשר בין ההפתעה שבפרוץ המלחמה ובין היעדרה, כביכול, של התרעה מצדו של אמ"ן לפריצתה וסבר שצה"ל הביא בחשבון את אפשרות פריצתה של מלחמה ונקט ערב המלחמה את כל המהלכים שדי היה בהם על פי תפיסתו של הצבא, שגובשה לפני המלחמה, לכלום את הסורים ואת המצרים ברמת הגולן ובסיני ועל כן אין לקשור את ההפתעה בהיעדר התרעה. הוא הרחיב את ניתוחה של ועדת אגרנט, שאותה העריך כתיאור "הפתעה מצבית" העוסקת אך ורק באויב ומהאספקלריה הצבאית, אל מעבר לנושאים צבאיים נקודתיים. לניר תיאר את התגובה בארץ לפרוץ המלחמה כ"תדהמה בסיסית",³⁶ כלומר, כאי התאמה בין דימויה העצמי – החברתי והמדיני – של ישראל שנוצר בשל "מוסכמות ציבוריות" בדבר סבירותה הנמוכה של מלחמה ויכולתו של צה"ל להכות את צבאות ערב שוק על ירך בעימות, ובין המציאות החל ב-6 באוקטובר 1973 בשעה 14:00.³⁷ אליוט כהן וג'ון גוץ,³⁸ המצוטטים אצל אורי בר-יוסף, סברו שתפיסה זו שיקפה ביטחון עצמי מופרז ושחצנות – פרי הבאושים של הניצחון המזהיר במלחמת ששת הימים.³⁹ גם אלון פיקוד הדרום במלחמת יום הכיפורים, שמואל גונן (גורודיש), תואר כמי ש"הזלזול במצרים היה טבוע עמוק מדי בתודעתו".⁴⁰

רבים הסכימו עם הניתוח של לניר. אורי בר-יוסף ציין כי לאווירת השאננות הציבורית, שנבעה מהתחושה שהעלינות הצבאית הישראלית

מסגור של גורמים רשמיים שהם, מטבע הדברים, קרובים לעיתונות,¹⁵ וזאת באמצעות spin doctors,¹⁶ שענינם שיווק תדמית האליטה וגימוד מתנגדיה. על כן יעדה של הדמוקרטיה – יצירת תחרות בין מסגורים שישקפו חילוקי דעות בין האליטה לבין מתנגדיה¹⁷ – אינו מושג לרוב ופוגע למעשה במעמדה של העיתונות כ"רשות רביעית" (fourth estate),¹⁸ שעל פי הגישה הנורמטיבית אמורה לתפקד תוך כדי קיום יחסי יריבות עם המוסד הפוליטי.¹⁹

מסגור יריבים ואויבים בישראל ובעולם בשעת חירום סוגיית מסגורם של אויבים ואתגרים ביטחוניים, שנחקרה רבות בעשורים האחרונים בישראל ובעולם, מעלה מסקנות ברוח הקביעות לעיל. החוקרים מזכירים את תקופת "המלחמה הקרה", שבה מוסגרו קונפליקטים בעולם, לרבות מלחמות אזרחים, כ"מזימה קומוניסטית",²⁰ שפתרונה היה תמיכה בארצות הברית שעמדה מול "הבובות" של הסובייטים. בדרך דומה מוסגר במלחמת עיראק הראשונה, ב-1991, סדאם חוסיין כ"היטלר",²¹ והמלחמה בו מוסגרה, בהשראת הממשל האמריקני, כמלחמת העולם השנייה,²² שניצחון בה היה תנאי הכרחי להמשך קיומה של התרבות המערבית.²³ במלחמת עיראק השנייה (2003) בלטה שוב מגמת ההתגייסות הציבורית לטובת הממשל האמריקני בהשפעת המסגור של העיתונות בארצות הברית, אשר הפכה לדעת מבקריה ל"זרוע תעמולתית ראשונה במעלה של מיליטריזם ומלחמה",²⁴ באמצעה את מסגוריו של הנשיא בוש, שראה ב"טרור" איום גלובלי הדורש חזית אחידה של אומות מתורבתות למלחמה נגד "ציר הרשע". מהלך זה הצליח הודות להיעדר אליטות עיתונאיות שיקדמו מסגור נגד למסגורו של הממשל, כמו שניסו לעשות העיתונאים סימור הירש ותומס פרידמן, שראו בסעודים את האחראים לפיגועים.²⁵ כמו כן הוא הצליח הודות להיעדרו של סדר יום בקרב אמצעי התקשורת עצמם (inter-media agenda setting),²⁶ שבעזרתו היו יכולים עיתונאים בארגוני תקשורת אחרים לאמץ את השקפתם של השניים.

אפילו התקשורת הבריטית – שנתפסה לאחר מלחמת עיראק השנייה כמתונה יותר מזו האמריקנית באימוץ הקו של המוסד הפוליטי²⁷ – נאלצה שני עשורים לפני כן לדרון בינה לבין עצמה כיצד למסגר את העימות באיי פוקלנד: כתפיסה מחדש (repossession) או כפלישה (invasion). אחרי המלחמה היא הואשמה בכך שלא העלתה לסדר היום התקשורתני נתונים על ההתנגדות הנרחבת של הציבור הבריטי למלחמה.²⁸ כך קרה, אליבא דדניאל הלין ופאולו מנצ'יני, גם במבצע סואץ ב-1956 ובמאבק נגד השיין פיין בצפון אירלנד. חוקרי תקשורת האשימו את העיתונות הבריטית כי בשל הנטייה הטבעית שלה לשרת את "האינטרס הציבורי" כדי לתרום ל"מאמץ המלחמתי", היא גיבשה בכל עימות מחדש "תרבות של ביטחון לאומי" שמשמעותה ישור קו עם המוסד הפוליטי.²⁹

האינתיפאדה הראשונה בישראל משמשת אף היא מקרה מבחן להבנת המסגור העיתונאי. תחילתם של האירועים ב-1987 התאפיינה במאבק בין מסגור האירועים בידי ממשלת ישראל כסוגיית חוק וסדר, ובין המסגור הפלסטיני ובמרכזו חוסר צדק ורצון להגדרה עצמית. כך גם האירועים באביב 1990, שבהם נהרגו בהר הבית 18 פלסטינים,

הרמטכ"ל רב־אלוף דוד אלע
בראיון מיוחד ל"ידיעות אחרונות"

**נל ראש-גשר
שיקיתו המצרי
-ישאר בלי ראש**

הפער האיכותי בינו לבין האויב - ה
וגדל. לגבול בטוח יש משמנ

תרומת המחקר וייחודו

המחקר המוצג להלן מחדש בשאלת תפקודה של העיתונות העברית בשנים שלפני מלחמת יום הכיפורים בשתי נקודות עיקריות. ראשית, לראשונה מאז סיום מלחמת יום הכיפורים נבחנת תרומת הכתבים והפרשנים הישראלים לשאננות הציבורית ולתודעה הלאומית שהיו ממחוללי התדהמה הבסיסית שתוארה לעיל וזאת, בצורה אמפירית-שיטתית. בהקשר זה יש לציין שתי הנחות בסיסיות במחקר. ההנחה הראשונה היא שהכשל ההתרעתי לפני מלחמת יום הכיפורים – שלא נבע מאי ידיעת ההתרחשויות בצד השני של הגבול אלא מפרשנותן

בעינה עומדת וכי נשמר כושר ההרתעה של ישראל, היה משקל בכישלון ההתרעתי ערב המלחמה, בהיותה המעטפת שבתוכה התבצעו תהליכי ההערכה וקבלת ההחלטות.⁴¹ מיכאל הנדל ציין בהקשר זה: "היהירות סינורה את עיני הישראלים ב-1973".⁴² גם אלי זעירא, ראש אמ"ן לפני המלחמה ובמהלכה, קבע בהקשר זה, בהדגישו את המלחמה שלא פרצה במאי 1973: "כאשר התודעה הלאומית שטופה בשאננות של שלום ארוך ימים, מלחמה הפורצת בחתף גורמת להלם ולניתוץ הציפיות. לפיכך, ברשימת ההפתעות של מלחמת יום הכיפורים, הראשונה והגדולה ביותר בחומרתה הייתה ההפתעה הלאומית, שנבעה מכך שהעם לא הוכן לאפשרות של מלחמה קרובה למרות ששר הביטחון טען שהוא חזה אותה מראש".⁴³

מפקד יחידה 848 (לימים 8200) במלחמה, תא"ל יואל בן-פורת, ציין: "היו לאמ"ן יועצים ושותפים חשובים לכישלון. ארגונים לא מתקיימים בוואקום. אמ"ן חי וסביבו אווירה פסיכו-אינטלקטואלית מוצקה, שאמרה כי אין כוחם של הערבים רב [...] ללא ספק, אמ"ן הושפע מאווירת הזלזול בערבים וגם הוסיף עליה. במקום למלא את תפקידו [...] הוסיף אמ"ן שמן למדורה בהערכות ממעיטות בדבר חוסר יכולת ערבית. המעגל נסגר בסימביוזה מכשילה".⁴⁴ מפקד אוגדה 162 במלחמה, אלוף אברהם אדן (ברז), צוטט בעדותו בוועדת אגרנט: "אני לא יכול לומר שהייתי שותף לשאננות במה ששייך להכנות ולהתעצמות, אבל בהחלט מאשים את עצמי בזלזול".⁴⁵

מלחמת יום הכיפורים והעיתונות העברית

חוקרי תקשורת שבחנו את תפקודה של העיתונות העברית בשנים שלפני מלחמת יום הכיפורים עמדו על תופעות כגון "כתבי חצר"⁴⁶ ו"ספירלת שתיקה"⁴⁷ שעמדו בבסיס היחסים שבין המוסד הפוליטי למוסד התקשורת בארץ באותה תקופה. יחסים אלה התאפיינו, לטענת החוקרים, בהענקת מעמד של "פרה קדושה" לסוגיית הביטחון הלאומי של ישראל.⁴⁸ ברם, היו אלה טענות שלא התבססו, כאמור, על ראיות אמפיריות שנאספו בשיטתיות.

ישעיהו בן-פורת ועמיתיו⁴⁹ – עיתונאים ישראלים שפעלו בשנים שלפני מלחמת יום הכיפורים – בחרו אחרי המלחמה לעסוק בחלקה של העיתונות הבין-לאומית בביסוס האווירה שהמעסיטה ביכולתם של צבאות ערב לפני אוקטובר 1973, ולא התייחסו לתפקודה של עיתונות העברית באותה תקופה. הם גרסו כי ידיעות של ארגוני תקשורת זרים, שצוטטו בעיתונות העברית והמעייטו ביכולתם של הערבים, היו תוצאה של דיסאינפורמציה שמקורה היה במצרים, על פי התורה הסובייטית של הוונאה.

גם מי שאינם עיתונאים או חוקרי תקשורת עסקו בחלקה של העיתונות העברית בנושאים הקשורים למלחמת יום הכיפורים. אלי זעירא הסתפק בקביעה כי כלי התקשורת "השתתפו בחגיגת העיוורון והשאננות".⁵⁰ אורי בר-יוסף, שנענה לאתגר של בן-פורת ואחרים וניתח ידיעות וכתבות של אמצעי תקשורת זרים שתורגמו לעברית והופיעו בעיתונות הישראלית, קבע כי לא סביר שאלה שימשו גורם בדיסאינפורמציה מכוונת של המצרים במסגרת תרגיל הוונאה לקראת מלחמה עם ישראל.⁵¹

הצבאית היא נדרשה לדברור גם על ידי דובר צה"ל. על כן מחויבותם של כל אלה לדיון ציבורי בלתי תלוי בנושאים צבאיים-ביטחוניים הייתה מוגבלת.

הפריטים לניתוח נאספו בהתבסס על שמות, על מילות מפתח ועל מושגים הקשורים במחקר: שמות ארגוני תקשורת זרים, שמות אנשי הדרג הצבאי והמדני הבכיר בישראל באותה תקופה ושמות האנשים והנושאים הקשורים בסיקור, בפרשנות ובפובליציסטיקה בעיתונים הנבדקים – בסוגיות צבא וביטחון בישראל ובמצרים, בעניינים ערביים ובענייני מצרים.⁵⁴ כל אלה נדלו מקריאה מקדימה של העיתונים העבריים בתקופה הנחקרת ומניתוח הסוגיות הנחקרות, כפי שעשו היסטוריונים ואנשי צבא שכתבו ספרים על התקופה.⁵⁵ בתקופה הנחקרת נמצאו 282 פריטים בהתאם למילות המפתח שהכנו. מתוך אלה נבחרו 119 פריטים שאפשר להבחין בהם בתבניות ניסוח הנוגעות לנושאי המחקר. הפריטים סווגו לשתי קבוצות עיקריות: (א) פריטים שמקורם בישראל: ידיעות עיתונאיות ובהן ציטוטים של בכירים בדרג הצבאי והפוליטי, מאמרי פרשנות וכתבות מגזין. (ב) פריטים שמקורם בחו"ל: דיווחים ופרשנויות שצוטטו מארגוני תקשורת זרים שפעלו במצרים או במקומות אחרים, פריטים שהובאו כלשונם בעיתונים הנחקרים או פריטים פרי עטם של אנשי צבא זרים או של עיתונאים מארגוני תקשורת זרים שמאמריהם פורסמו בעיתונות העברית.

בשלב הבא נותחו הפריטים על פי תבניות הניסוח שהיו בהם לחיוב ולשלילה גם בכותרות וגם בגוף הפריטים – בנוגע לנשיא מצרים, לצבא מצרים ולפיקוד שלו, לחייל המצרי ולאפשרות לצליחת התעלה בידי המצרים. כפי שהודגש במחקר של מולי פלג ואיתן אלימי,⁵⁶ יש הטוענים כי לא קיים טקסט ללא תבנית ניסוח וכי בכל מסר מוטמעת כוונה או כיוון הנובעים מהשקפת עולמו של הכותב. ברם, בטקסטים שנבחרו למחקר, שלא כמו במחקרם של פלג ואלימי, לא הייתה הטיה מובנית ושיטתית לנרטיב מסוים – סיפור דומיננטי – ולא כולם היו מיועדים במודע ובמובהק לשכנע קוראים בנקודת מבט מסוימת. על כן היו פריטים עיתונאיים שבהם לא זוהו תבניות ניסוח כלשהן.

הממצאים

מתוך הפריטים העיתונאיים שנאספו במחקר, 82 פריטים נמצאו שייכים לקבוצה הראשונה (מקור ישראלי) ו-37 פריטים לקבוצה השנייה (מקור מחו"ל). בסך הכול נמצאו בפריטים אלה 143 תבניות ניסוח שליליות לעומת 36 תבניות ניסוח חיוביות בנושאי המחקר השונים. כאמור, הקבוצה הראשונה שנחקרה כללה פריטים עיתונאיים שמקורם בישראל (ראו לוח 1 להלן).

בפריטים אלה נמצאו 101 מסגורים שליליים בסוגיות הנחקרות, לעומת 21 מסגורים חיוביים.

על מסגור של נשיא מצרים. במשך כל התקופה שבין עלייתו לשלטון לפרוץ מלחמת יום הכיפורים מוסגר סאדאת בעיתונות העברית 35 פעמים, מהן 26 לשלילה. המסגורים השליליים תיארו אותו כמי שאינו מסוגל להנהיג את העולם הערבי, כנתון לחסדו של צבא מצרים הקיצוני וכמי שעתידי לוט בערפל מבחינת יכולתו לשרוד בשלטון

המוטעית, כפי שקבע המחקר המוסמך של צה"ל על מלחמת יום הכיפורים⁵² – היה תוצאה של כשלים ברמת הבסיסית, על פי הגדרתו של לניר את המושג. כשלים אלה כללו אווירה ציבורית של שאננות, יהירות ושחצנות, והם הקרינו על לובשי המדים שהיו אמונים על ההתרעה ועל המנהיגות המדינית שקיבלה החלטות בנושאים צבאיים ומדיניים, כפי שטענו בן-פורת, זעירא ובריינסקי. ההנחה השנייה היא שהלך הרוח בציבוריות הישראלית בין השנים 1967-1973 עוצב במידה רבה בידי העיתונות. הנחה זו מתבססת על תאוריות רבות מתחום חקר התקשורת שהוזכרו בסקירת הספרות, ובמרכזן גישת "קביעת סדר היום", ואשר מתארות את התקשורת והעיתונות כבעלות השפעה משמעותית על עיצוב דעת קהל בסוגיות ציבוריות.

שנית, המחקר עוסק בתפקודה של עיתונות בנושאים צבאיים-ביטחוניים בזמן שגרה, בניגוד למרבית המחקרים שנערכו עד היום, אשר התמקדו בתפקודה של העיתונות בזמן חירום – במלחמה כוללת או בעימותים נמוכי עצימות. נקודה זו חשובה מאחר שבזמן שגרה עומדת התקשורת בלחצים פחות כבדים להצטרף להתלכדות הציבורית לצד המוסד הפוליטי וממילא ביכולתה למלא טוב יותר את תפקידה בהתבסס על מסגרת מקצועית על חשבון זו הלאומית, כפי שתיאר אותן הלל נוסק.⁵³ כך היא יכולה למלא טוב יותר את תפקידה כיריבה של המוסד הפוליטי על פי הגישה הנורמטיבית.

השערת המחקר – התואמת את טענותיהם של עיתונאים, אנשי אקדמיה וקציני צה"ל בכירים בתקופה שלפני מלחמת יום הכיפורים, וכן את קביעותיהם של חוקרי תקשורת שכתבו על עיתונות במדינות דמוקרטיות בשעת חירום – היא שבין סיום מלחמת ההתשה לבין פרוץ מלחמת יום הכיפורים מסגרו שלושת העיתונים הנפוצים בישראל את נשיא מצרים, את צבא מצרים ואת החייל המצרי באופן שלילי בכל הקשור ליכולתם לכפות על ישראל עימות צבאי משמעותי, ובמרכזו צליחת התעלה ותפיסת שטחים בסיני. בכך תרמה העיתונות לזלזול במצרים, בצבאה ובהנהגתה המדינית בדעת הקהל בישראל בשנים שלפני המלחמה.

מתודולוגיה

המחקר כלל ניתוח תוכן כמותני ואיכותני של טקסטים עיתונאיים. נכלל בו כל מה שנכתב בעיתונים הארץ, ידיעות אחרונות ומעריב בין אוגוסט 1970, מועד סיום מלחמת ההתשה, ובין אוקטובר 1973 – מועד פרוץ מלחמת יום הכיפורים: מסגורים של נשיא מצרים, אנואר סאדאת, של צבא מצרים ומפקדיו במערך היבשה, של החייל המצרי בחילות היבשה כפרט ושל כושרו המבצעי של צבא מצרים לצלוח את התעלה במסגרת מלחמה נגד ישראל.

במחקר אנו עוסקים בתפקודה של העיתונות המסחרית בסוגיה, מאחר שבתקופה הנחקרת היא הייתה המקור המשמעותי היחיד ליצירת דיון ציבורי מספק. באותה תקופה היו שאר ארגוני התקשורת המודפסים בבעלות מפלגתית. ארגוני התקשורת האלקטרוניים – קול ישראל והטלוויזיה הישראלית – היו עצמאיים לכאורה בחסות חוק רשות השידור, אך בפועל היו נתונים לבקרה ממלכתית. תחנת הרדיו גלי צה"ל הייתה בשליטת משרד הביטחון וצה"ל, ונוסף על הצנזורה

לוח 1: סיווג המסגור של נושאי המחקר על פי סוג המסגור – פריטים עיתונאיים שמקורם בישראל (82)

מסגורים חיוביים				מסגורים שליליים				סוג הפריט
הנושא	הנשיא סאדאת	צבא מצרים ומפקדיו בחילות היבשה	החייל המצרי בחילות היבשה	הסיכוי לצליחת התעלה בידי צבא מצרים	הנשיא סאדאת	צבא מצרים ומפקדיו בחילות היבשה	החייל המצרי בחילות היבשה	הסיכוי לצליחת התעלה בידי צבא מצרים
מסגורים שנמצאו בנייתוח הפריטים – סך הכול 143 מסגורים (כפריט יכולים למצוא יותר ממסגור אחד)	26	45	7	23	9	8	-	4

על סאדאת: "זו הפעם הראשונה שיש לנו יריב לעניין [...] איש שיש בו קורטוב של הגיון". הוא הוסיף, בהקשר לאפשרות תהליך מדיני בין ישראל למצרים: "סאדאת, כפי שנתגלה עד כה, הוא הזדמנות שאסור להחמיצה".⁶⁴

על האפשרות כי המצרים יצליחו את התעלה במסגרת מהלך מלחמתי משמעותי נגד ישראל. נמצאו 23 פריטים עיתונאיים שעסקו בנושא ובהם מסגורים שליליים, לעומת ארבעה פריטים ובהם מסגורים חיוביים. במסגורים השליליים הודגשה אייכולתו של צבא מצרים לצלוח את התעלה. במסגורים החיוביים הובלטה יכולתם של המצרים לנחות ממזרח לתעלה וצוטטו גורמים מצריים רשמיים שטענו כך. גם במקרה זה בחרנו להביא מתוך הפריטים ציטוטים מספר ובהם מסגורים שליליים וחיוביים. זמן קצר לאחר כניסתה לתוקף של הפסקת האש במלחמת ההתשה, כאשר נודע על הכנות מצריות לצליחת התעלה, טען כתב מעריב, אורי דן: "קשה להניח שהמצרים – ובמיוחד הרוסים – יראו בעתיד הנראה לעין סיכויי הצלחה כלשהם למבצע צליחה רבתי של התעלה לצורך ביצוע התקפה בסיני".⁶⁵ בינואר 1971 כתב אלי לנדאו במעריב על הדוקטרינה הסובייטית למעבר מכשול מים רחב, וזאת בהקשר ליכולתו של הצבא המצרי ליישם את הדוקטרינה הסובייטית בניסיון לצלוח את תעלת סואץ: "הדוקטרינה הסובייטית טובה, אולי, לצבאות מאומנים, המסוגלים לסבול מכות קשות".⁶⁶

עם סיומה הרשמי של הפסקת האש של מלחמת ההתשה, תחת הכותרת "והיה אם יצליחו המצרים" וכותרת המשנה "נידונה לכישלון", כתב איתן הבר: "צליחת מכשולי מים היא מן הפעולות הצבאיות היותר קשות והיותר מסובכות, גם לצבאות טובים מהצבא המצרי [...] לכל הדעות אין שום סיכוי לצבא המצרי להצליח בכל ניסיון צליחה בתעלת סואץ".⁶⁷ בינואר 1973 כתב בהארץ אמנון רובינשטיין: "היום יודעים אנו, כי אם תיפתח באש בתעלה, יהיה זה יותר בגדר מעשה של התאבדות מצד המצרים מאשר מלחמה על חיינו".⁶⁸

גם בסוגיית צליחת התעלה תאמו הערכותיהם של העיתונאים את השקפתם של בכירי צה"ל והדרג המדיני. כך הרמטכ"ל חיים בר-לב, שצוטט בספטמבר 1970 מתוך ריאיון שהעניק לגל"צ ואשר הופיע

לאורך זמן. המסגורים החיוביים תיארו את סאדאת כאינטליגנטי, כמפוכח, וכמי שאסור להחמיץ בתקופתו את תהליך השלום. להלן כמה ציטוטים ובהם מסגורים שליליים וחיוביים. לאור איומי סאדאת במהלך הפסקת האש של מלחמת ההתשה כי ישוב לדרך המלחמה כתב משה ז"ק על נשיא מצרים במעריב, תחת הכותרת "אולטימטום ללא כיסוי": "משטרו חלש מכדי שיסתכן באיזו הרפתקה שהיא".⁶⁷ על אפשרות כי סאדאת יתקוף את ישראל, ועל מעמדו במצרים ואישיותו, כתב זאב שיף בהארץ: "סאדאת עצמו חושש כי כישלון במלחמה יחסל אותו באופן אישי. אין הוא מסוגל לספוג מפלות כעבדול נאצר".⁶⁸ על מנהיגותו של סאדאת בעולם הערבי כתב שיף לאור קביעתו כי "מעולם לא היה מצבנו הביטחוני כה טוב": "במקביל לכך, נמצא כיום העולם הערבי מפולג ומפורד וחסר לו מנהיג מרכזי בעל שיעור קומה".⁶⁹ פחות מ-11 חודש לפני מלחמת יום הכיפורים קבע עודד זורי בהארץ בהקשר לטיהורים הנרחבים שביצע סאדאת במפלגתו ובצבא אחרי שעלה לשלטון: "אין ספק שהודות לכל אלה חגג סאדאת בימים אלה את יום השנה השני להשבעתו כנשיא, אך נראה כי סיכויי לחגוג יום זה בשנה הבאה הולכים ונחלשים".⁶⁹ שמעון שמיר, מומחה לענייני ערבים שכתב בעיתון מעריב ואיש אקדמיה מוערך, כתב במאי 1972 על סאדאת, על מנהיגותו ועל הסכנה לשלטונו: "אין מנוס מן המסקנה שהסתלקותו של הנאצריזם השאירה אחריה חלל ריק שאין בכוח משטרו של סאדאת למלאו. המצב שנוצר הוא המצב הקלאסי של ערב השתלטות הצבא: השפלה לאומית, תחושה של אזלת יד, קיפאון חברתי-כלכלי, ראשיתה של תסיסה סוציאלית ופרגמנטציה פוליטית, והנהגה נלעגת ונעדרת סמכות".⁶¹

גם המקורות הרשמיים בישראל תרמו את מסגוריהם בפריטים שבהם צוטטו. הרמטכ"ל בר-לב אמר לרגל סיום תפקידו, על פי ציטוט במעריב: "כשסאדאת וחבריו מדברים על מלחמה, הם מדברים בנשימה אחת גם על מיליון קרבנות, אבל מי שברצינות מתכוונן למלחמה, מי שברצינות מאמין בהצלחה במלחמה, אינו מדבר על מיליון קורבנות".⁶² עם זאת סאדאת מוסגר גם בצורה חיובית. דן מרגלית כתב: "מחקר שנערך על אופיו של סאדאת מצא שיש לו אינטליגנציה טבעית".⁶³ תחת הכותרת "גבר לעניין" כתב בינואר 1972 יואל מרקוס

ומפקדם, הראשונים שנמלטו מהמערכה ולא השתתפו בה כלל. בראש אותן יחידות קומנדו עמד אז הגנרל מוחמד אל שאד'לי⁷⁵.

להבדיל מהנושאים האחרים, בנושא רמתו של צבא מצרים ורמת מפקדיו בחילות היבשה העניקה האקדמיה גיבוי לפרשנות העיתונאית. ב-21 בפברואר 1971 התפרסם בעיתון ידיעות אחרונות תקציר מחקר של ד"ר דן הורוביץ מהמחלקה לסוציולוגיה של האוניברסיטה העברית בנוגע ליכולתם של צבאות ערב בכלל ושל צבא מצרים בפרט. את מסקנות המחקר של הורוביץ סיכם איתן הבר: "במלחמת תנועה מהירה מאבדים צבאות ערב את השליטה במצב. בזאת הבחין אף נאצר, שבנאום מלחמה ששת הימים אמר כי הפיקוד הצבאי המצרי 'הוכה בהלם'⁷⁶."

גם כמה חודשים לפני מלחמת יום הכיפורים לא השתנתה ההערכה על יכולתו של צבא מצרים לקרוא תיגר על צה"ל לעת עימות. יעקב ארוז כתב באפריל 1973 במעריב: "כל התלקחות, אפילו מוגבלת, עלולה לגרום למלחמה שבה תוכה מצרים בצורה הקשה ביותר"⁷⁷. זמן קצר לפני כן כתב איתן הבר בעיתונו: "הצבא המצרי של שנת 1973 אינו הצבא שעמד מולנו בשנת 1970. שוב אין מתגברים אותו יועצים, טכנאים ולוחמים סובייטיים. רמת התחזוקה של ציודו ירודה ביותר"⁷⁸. מסגור חיובי על הפיקוד של הצבא המצרי אפשר למצוא בכתבתו של עורך זראי תחת הכותרת "עננים בשמי מצרים". הכתבה מתייחסת לרמטכ"ל שאד'לי ולשר המלחמה צאדק, שלדברי הכותב עם מינוים "פתחו תקופה חדשה במישור ההתייחסות של הפיקודים אל מפקדיהם הבכירים". זראי ציין: "צאדק קנה את עולמו בשנתיים האחרונות והגיע לדרגת פופולריות גבוהה לא רק בין הקצינים אלא בחוגים רחבים בציבור המצרי"⁷⁹. מסגור חיובי נוסף, על תהליך שיקומו של צבא מצרים לאחר תבוסת מלחמת ששת הימים, כתב אילן כהן בידיעות אחרונות: "הצבא המצרי, שספג יותר אכזרות מכל הצבאות הערביים האחרים גם יחד, התאושש בצורה מהירה ומפתיעה". כהן הוסיף כי עובדה זו סייעה לצבא מצרים לקרוא תיגר על צה"ל במלחמת ההתשה⁸⁰.

להערכת חסר זכה ב-38 החודשים שלפני מלחמת יום הכיפורים גם החייל המצרי בחילות היבשה – כאדם וכלוחם. במחקרנו נמצאו בנושא זה שבעה מסגורים שליליים ולא נמצאו מסגורים חיוביים. החייל המצרי מוסגר כיצור מתוסכל, בעל יכולות נמוכות המבקש עם הישמעו יריות להציל את עורו ולברוח. כך, למשל, במאמרו "החייל המצרי פנים מוכרות", כתב בהארץ עורך זראי על התרשמותם של כתבים זרים שסיירו בתעלה בהפסקת האש שלאחר מלחמת ההתשה: "אותו חייל נושם היום לרווחה [...] בהישמע היריות הראשונות, מציינים אותם כתבים, יחזור החייל המצרי ויהיה כפי שהיה בתקופה שקדמה להפסקת האש: יצור מתוסכל המחפש את ההודמנות הראשונה להציל את עורו"⁸¹.

הערכתם של אנשי צבא בכירים בנוגע לצבא מצרים ולחייל המצרי, כפי שצוטטה בתקשורת, תאמה לחלוטין את הערכת העיתונאים הישראלים באותה תקופה. פחות מחודשיים לפני מלחמת יום הכיפורים ניתח שר הביטחון דיין את הגורמים לחולשת המצרים: "רמה נמוכה של חייליהם בהשכלה, בטכנולוגיה ובאינטגרטיבי"⁸².

במעריב: "המצרים עצמם יודעים שאין כוחם לעשות זאת – והם גם לא ניסו לעשות זאת [...] בין רצונם וכוונתם של המצרים ובין יכולתם לעשות את זאת בפועל – המרחק גדול"⁶⁹. בינואר 1972 צוטטה ראשת הממשלה, גולדה מאיר, בראיון לעיתון ניו יורק טיימס, שפרסם כתב ידיעות אחרונות בארצות הברית: "הרעיון לחציית הסואץ על ידי צבא מצרי – עלבון לאינטליגנציה"⁷⁰. הרמטכ"ל, דוד אלעזר, קבע בתשובה לשאלה על ראש גשר שהמצרים ניסו לכסס על התעלה במסגרת מלחמה: "בטוחני כי הגשר הנ"ל יישאר בסופו של דבר בלי ראש [...] בחלק ניכר מהמקומות שהם יצלו לא תהיה להם אפילו הצלחה ראשונית"⁷¹.

גם עדויות למסגור חיובי נמצאו במחקר בנוגע ליכולתם של המצרים לצלוח את התעלה, אך ברובם המוחלט היו אלה ציטוטים מפי בכירים בצבא מצרים. כך, למשל, בראיון שנתן הרמטכ"ל המצרי לכיטאון הצבא המצרי אל קואת אל מסאלחה, ואשר צוטט בידי עורך זראי, הפרשן לענייני ערבים של הארץ, אמר שאד'לי: "הביצורים אשר הקים צה"ל לאורך הגדה המזרחית של התעלה לא יהוו מכשול בפני כוחותינו, אף על פי שהדבר ידרוש קורבנות [...] יש ברשותנו כמות אש מספיקה שמבטיחה חיסול נקודות הביצורים על הכוחות היושבים בהם"⁷².

בהתייחסות העיתונות העברית בתקופה הנדונה לצבא מצרים ולמפקדיו בחילות היבשה נמצאו 45 מסגורים שליליים ושמונה מסגורים חיוביים. במסגורים השליליים בלטו שתי מגמות עיקריות. ראשית, האנלוגיה שנעשתה בעיתונות העברית בין צבא מצרים אחרי מלחמת ההתשה ובין צבא מצרים המובס ממלחמת ששת הימים, שמפקדיו הבכירים ברחו במהלכה מפני צה"ל וזנחו את חייליהם. שנית, תוארו סכסוכים פנימיים בצבא המצרי – בעיקר בהקשר ליחסים עם ברית המועצות שיועצה סולקו בשלב מסוים ממצרים. כמו כן הודגשה התלות המצרית בסובייטים, שבלי סיועם לא יוכל הצבא המצרי לעולם לפעול נגד ישראל. במסגור החיובי נכתב על הפופולריות של הרמטכ"ל שאד'לי בקרב פקודיו.

הפרשן הצבאי של הארץ, בנימין עמידרור, סבר סמוך לסיום הפסקת האש של מלחמת ההתשה כי איומיהם של המצרים לתקוף את ישראל אינם שווים ללא מעורבות רוסית וכי הצבא המצרי נחות: "המצרים אינם מבינים שחדלו להיות כוח צבאי עצמאי ורציני [...] משקל כל איומיה [של מצרים] שווה בדיוק למידת הנכונות והיכולת של רוסים לבצעם [...] בעתיד ילך מצבם של המצרים ויחמיר [...] המלחמה תיעשה מסובכת ומתוחכמת יותר ועמה תגדל תלותם ברוסים, כי גורמי נחיתותם יישארו בעינים"⁷³. עורך זראי התייחס מאוחר יותר להערכותיו של הרמטכ"ל המצרי שאד'לי בנוגע לפגיעה בביצורי צה"ל בתעלה, כפי שהובאו לעיל: "אין ספק שתפיסתו של שאד'לי אינה לוקחת בחשבון, ולו במקצת, את המציאות המצרית האחרת, הרחוקה מכל סממנים של הזיה [...] מצרים לא תוכל להילחם בכוחה של אוכלוסייה של פלאחים חסרי כל ואנאלפביתים"⁷⁴.

עם מינויו של שאד'לי לרמטכ"ל צבא מצרים כתב עליו יהושע חלמיש בידיעות אחרונות, תחת הכותרת "מפקד 'הנמרים' של מצרים" נמלט ראשון בששת הימים: "בפרוץ המלחמה היו ה'נמרים' המצריים,

לוח 2: סיווג המסגור של נושאי המחקר על פי סוג המסגור – פריטים עיתונאים שמקורם בחו"ל (37)

מסגורים חיוביים				מסגורים שליליים				סוג הפריט
הנושא	הנשיא סאדאת	צבא מצרים ומפקדיו בחילות היבשה	החייל המצרי בחילות היבשה	הסיכוי לצליחת התעלה בידי צבא מצרים	הנשיא סאדאת	צבא מצרים ומפקדיו בחילות היבשה	החייל המצרי בחילות היבשה	הסיכוי לצליחת התעלה בידי צבא מצרים
סך הכול מסגורים	12	25	1	4	4	9	--	2

יותר מיומיים בגדה המזרחית והתעלה עצמה תהפוך להם למכשול מכריע בנסיגתם.⁸⁸

מסגור חיובי ליכולת המצרים לצלוח נתן קצין ערבי שדיבר לעיתון הלבנוני אל-ג'מהור. הקצין ציין כי שני התנאים לצליחה – נחישות ומוכנות לשלם בדם, וכן מטרייה אווירית – הם ברי השגה עבור מצרים, אך המצרים תלויים בהפעלת אמצעי לחימה בידי היועצים הסובייטים.⁸⁹

במחקר נמצא כי צבא מצרים ומפקדיו כמעריך היבשה מוסגרו בפריטים שמקורם בחו"ל 25 פעמים לשלילה ותשע פעמים לחיוב. המסגור השלילי התאפיין בתיאורם של הצבא ומפקדיו כהמון השרוי בכלכלה ומצבו עלוב מבחינה מורלית ומקצועית, דבר שיביא לכך שלא יציב את רגליו בגדה המזרחית של תעלת סואץ. המסגורים לחיוב עסקו בשיקום צבא מצרים אחרי תבוסת 1967 ובמורל הגבוה של כוחותיו. דוגמה למסגור שלילי בנוגע לצבא המצרי אפשר למצוא בעיתון לה פיגרו שבישר באמצעות כתב ידיעות אחרונות בבירת צרפת כי "התמרון הצבאי הגדול במצרים נכשל והופסק לאחר 12 שעות", וכי "אין מצרים מוכנה כלל ועיקר לחדש את ההתמודדות עם ישראל, ואפילו במטרה של מלחמה מוגבלת".⁹⁰ מסגורים חיוביים על צבא מצרים ומפקדיו הגיעו מהעיתון אל-ג'זמהוריה שציין במאמר 1971 כי כוחות צבא מצרים "נמצאים כיום בשיא המוראל והיעילות".⁹¹ שר המלחמה המצרי הודיע באפריל 1972: "הצבא המצרי החזיר לעצמו את עצמתו, השלים הכנותיו ומוכן היום למלחמה טוטאלית נגד ישראל שלא תיפסק עד לאחר כיבושם מחדש של השטחים הערביים".⁹²

דין

מקסוול מקומבס ואיימי ריינולדס,⁹³ וכן נוסק,⁹⁴ ציינו כמה מדדים המשקפים את מה שהעיתונות רואה כחשוב ואשר מאומצים בידי הציבור בסדר יומו, כפי שהראו מאתיים מחקרים שבוצעו ברבע האחרון של המאה העשרים.⁹⁵ המחקר שלפנינו אימץ שניים מהם: (א) מספר הפעמים שבהם עסקה העיתונות בסוגיות הנדונות באמצעות מספר הפריטים שעסקו בהן. (ב) מספר הפריטים שמוקמו בעמוד הראשון. על פי מדדים אלה אפשר לקבוע שהנושאים שנבדקו במחקר זכו לבלוטות משמעותית בסדר היום התקשורתי בישראל. בשלושת העיתונים הנחקרים פורסמו בתקופה הנדונה, כאמור, 282 פריטים עיתונאיים הקשורים בנושאי המחקר, 91 מהם פורסמו בעמודים הראשונים. ברם, במרכז המחקר עמד המסגור בעיתונות העברית

מן הקבוצה השנייה שנותחה במחקר, פריטים עיתונאיים שמקורם בחו"ל, עשרים פורסמו בעמודים הראשונים של העיתונים הנבדקים. כפי שאפשר לראות בלוח 2, זכו סאדאת, צבא מצרים ומפקדיו, החייל המצרי ואפשרות לצליחה מצרית את התעלה ב-42 מסגורים שליליים, לעומת 15 מסגורים חיוביים.

הנשיא סאדאת מוסגר גם בפריטים העיתונאיים שמקורם בחו"ל בצורה שלילית. הוא תואר כמנהיג פחדן שכיסאו נתון בסכנה תמידית וכמי שלא מסוגל להוביל את עמו למלחמה. במחקר נמצאו 12 מסגורים שליליים שהתייחסו לנשיא מצרים, לעומת ארבעה מסגורים חיוביים. כמה דוגמאות למגמה זו: בינואר 1971 ניתח הגנרל האמריקני סמיואל א' מרשל, במאמר שהובא במעריך, את אישיותו של סאדאת בהשוואה לנשיא המנוח נאצר, ובהקשר לאפשרות כי יורה על חציית התעלה במסגרת מלחמה נרחבת נגד ישראל. הוא טען: "סאדאת, שהוא פחדן יותר, חסר קסם אישי ודינאמיות, ודאי שאיננו מסוגל ללכד את ההמונים למעשה ייאוש".⁸³ כאשר לנשיא סאדאת ולמנהיגותו ציין כתב ג'ואיש כרוניקל הלונדוני בסוף אותה שנה כי אם לא יורה על תקיפת ישראל עלולים קצינים מצריים "להפיל את הנשיא סאדאת ולהחליפו במישהו אחר, שיצווה על צבא מצרים לצאת למלחמה נגד ישראל".⁸⁴ במאמר 1972 ידע כתב דיילי אקספרס לומר תחת הכותרת: "סאדאת בטיפול רפואי, מקבל גלולות-ארגעה": "לסאדאת ברור עתה כי מעמדו כמנהיג מצרים מוטל בספק ונתון לסכנות חמורות. הוא נתון במתח כזה, שרופאו נתן לו גלולות ארגעה כדי לאפשר לו מנוחה ושינה".⁸⁵

דוגמה למסגור חיובי של נשיא מצרים יש בכתבה של כתב טיימס שקבע במאי 1971, לאחר התפטרות הגנרל פאוזי: "בסדרת צעדים מחוכמים, שנועדו לבודד את הגנרל מוחמד פאוזי [...] הצליח הנשיא סאדאת להבטיח לעצמו את נאמנותו האישית של הדרג הגבוה בצבא המצרי [...] יצר בסיס חזק לשלטונו".⁸⁶

בנוגע לניסיון מצרי לצלוח את התעלה נמצא כי הוא מוסגר בעיתונות הזרה לשלילה ארבע פעמים ולחיוב פעמיים. כך למשל, במאמרו במעריך שעסק באיומי המצרים לתקוף בתעלה, כתב הגנרל האמריקני מרשל: "אם ינסו המצרים לחצות את תעלת סואץ בכוחות עצמם ינחלו תבוסה מוחצת [...] המצב העגום של הצבא המצרי הופך אותו לאיום נבוב [...] זהו המון השרוי בדמורליזציה".⁸⁷ כתב לאורור צוטט בידי כתב ידיעות אחרונות כפריס: "צבא מצרים לא יציב עוד לעולם את רגלו בסיני [...] אם יחצו המצרים את הסואץ – לא יישארו

הצבאיים על תפקוד התקשורת בשנים שלפני המלחמה כפי שמצאה את ביטויה בספר המחדל,⁹⁹ טענו העיתונאים הישראלים שדווקא התקשורת הבין-לאומית היא שתרמה למחדל בכך ששימשה את הרוסים ואת המצרים במסע הדיסאינפורמציה שלהם לפני המלחמה. גם אם הדבר נכון, אפשר לומר בבירור על בסיס ממצאי המחקר, כפי שהם מופיעים בלוחות 1 ו-2, כי היחס בין המסגורים השליליים ובין המסגורים החיוביים בפריטים עיתונאיים פרי עטם של עיתונאים ישראלים עמד על 5 ל-1 לטובת המסגורים השליליים, בעוד היחס בין המסגורים השליליים ובין המסגורים החיוביים בפריטים עיתונאיים פרי עטם של עיתונאים בחו"ל עמד על 3 ל-1 בלבד לטובת המסגורים השליליים. נתונים אלה מראים, אם כך, כי הכתבים הישראלים היו מוטים באופן בולט יותר מעמיתיהם הזרים בהערכת החסר לגבי האויב המצרי.

לניר כתב שההתאוששות מההפתעה המצבית במלחמת יום-הכיפורים הייתה מהירה, שכן בתוך ימים מספר נהפכה הקערה על פיה בחזיתות הצפון והדרום.¹⁰⁰ ברם, ההתאוששות מההפתעה/תדהמה הבסיסית, שהייתה תוצאה של כשלים שהתפתחו לאורך שנים, הייתה אטית וכללה ניסיון רב שנים של ישראל להבין את עצמה בצורה אחרת מזו שהבינה את עצמה לפני המלחמה. יש לקוות שמחקר זה יתרום משהו להתאוששות ויאפשר לאקדמאים, לעיתונאים ולציבור הישראלי להבין טוב יותר מה היה חלקה של העיתונות העברית בשאננות הציבורית ובמוסכמות הציבוריות שהתפתחו לפני המלחמה. אלה, כפי שהזכירו ברייטמן¹⁰¹ ולניר,¹⁰² יצרו את התנאים לתדהמה הבסיסית והשפיעו על המתריעים ברמה הצבאית והפוליטית. יואל בן-פורת כינה את תפקודם של האחרונים "נעילה מוחית" ו"מעילה באמון".¹⁰³

הערות

- 1 ג' שטרסמן (עורך), ספר השנה של העיתונאים, תל-אביב תשל"ד, עמ' 113; ג' ברזילי, דמוקרטיה במלחמות: מחלוקת וקונצנזוס בישראל, תל-אביב 1992; א' זעירא, מלחמת יום כיפור: מיתוס מול מציאות, תל-אביב 1993 (להלן: זעירא, מלחמת יום כיפור); ש' עופר, סנוורים בצמרת, תל-אביב 1976; ז' שף, רעידת אדמה באוקטובר, תל-אביב 1974; י' בן פורת ואחרים, המחדל, תל-אביב 1974; צ' לניר, ההפתעה הבסיסית: מודיעין במשבר, תל-אביב 1983 (להלן: לניר, ההפתעה); ד' גורן, סודיות, ביטחון וחופש העיתונות, ירושלים 1975; ד' כספי וי' לימור, המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948-1990, תל-אביב 1998 (להלן: כספי ולימור, המתווכים); Y. Peri, "The Changed Security Discourse in the Israeli Media", in: D. Bar-Tal, D. Jacobson & A. Kleiman (eds.), *Security Concerns*, London & Stamford 2007, pp. 215-240 (hence: Peri, "The Changed Security");
- 2 W. Philips Davison, "The Third Person Effect in Communication", *Public Opinion Quarterly*, 47, 1 (1983), pp. 1-15 (hence: Davison, "The Third Person"); E. Noelle-Neumann, "The Theory of Public Opinion: The Concept of the Spiral of Silence", in: J.A. Anderson (ed.), *Communication Yearbook*, 14 (1991), pp. 256-308 (hence: Noelle-Neumann, "The Theory"); A. Pease & P.R. Brewer, "The Oprah Factor: The Effect of a Celebrity Endorsement in the Presidential Primary Campaign", *Press/Politics*, 13, 4 (2008), pp. 386-400 (hence: Pease & Brewer, "The Oprah Factor"); H. Adoni & S.

של הנשיא סאדאת, צבאו ומפקדיו בחיילות היבשה, החייל המצרי בחיילות היבשה ואפשרות צליחת התעלה בידי כוחות היבשה המצרים. מנייתוח המסגורים, כפי שהובאו לעיל, אפשר להסיק כמה מסקנות. בסוגיות הנחקרות היה דמיון בין מסגור האויב המצרי כפי שביצעה האליטה הצבאית והמדינית בישראל ובין מסגורו בידי האליטה העיתונאית העברית. המחקר מראה שכפי שקרה במדינות דמוקרטיות אחרות, גם בישראל לא הייתה תחרות משמעותית בין מסגוריהן של האליטות. אולם, להבדיל מהתקופה שלאחר פיגועי 11 בספטמבר 2001 בארצות הברית, שבה ניסו העיתונאים פרידמן והירש למסגר באופן שונה את אחריות העיראקים והסעודים לפיגועים,⁹⁶ בישראל לא זה היה המצב בתקופה הנחקרת. אף עיתונאי ישראלי לא פעל בעקיבות למסגור שונה של האויב המצרי בהשוואה למסגור של המוסד הפוליטי ושל העיתונות העברית.

זאת ועוד, שמעון שמיר הצטרף אף הוא למסגורים את נשיא מצרים באופן שלילי. במקרה של שמיר ייתכן שמדובר אפילו בהובלת המגמה. שמיר שירת במילואים כמעריך באמ"ן והיה אחראי לסיכום הערכת אישיותו של סאדאת. בדומה למה שכתב בעיתונות, הוא העריך גם לפני מפקדיו באמ"ן כי סאדאת לא יוכל להחזיק בשלטון בשל היותו אפורי, חלש וצר אופקים.⁹⁷

מסקנה נוספת היא שהמסגורים בנושאים שנחקרו נשענו על הדהוד תרבותי עמוק ואסטרטגי ובמרכזו מלחמת ששת הימים, שעיצבה את תדמיתו של הצבא המצרי על חייליו ומפקדיו, כחסר כושר לחימה, כפי שבא לביטוי מנייתוח התייחסויות של עיתונאים ופרשנים רבים בשלושת העיתונים הגדולים.

בהתבסס על ממצאי המחקר אפשר להבין את תוצאותיו של המסגור ואת משמעותיותו על פי המרכיבים של רוברט אנטמן.⁹⁸ אלה המרכיבים: ראשית, אבחון הבעיה. מן הנכתב בעיתונות העברית עולה שבמוקד היחסים בין ישראל ומצרים עמדו בתקופה הנדונה במחקר איומי סרק של סאדאת וראשי צבאו על עימות צבאי עם ישראל, שלא היה להם כיסוי בשל חולשתו של צבא מצרים ורמתו הנמוכה של החייל המצרי, שתוצאתם הייתה סיכוי אפסי לחציית התעלה. שנית, העיתונות בארץ זיהתה את הסיבות לאיומי הסרק: צורך לרצות את הצבא המצרי שמקורו בחולשה מנהיגותית של הנשיא כלפי פנים, שעליה פיצה סאדאת באיומים כלפי חוץ שהביאוהו לאימוץ עמדות קיצוניות. שלישית, לאור זאת הביא המסגור לעיל להערכה שלילית של המעורבים, ובראשם סאדאת, שאופיין כפחדן וכחסר יכולת הנהגה, ואשר למרותו סר צבא המונהג בידי מפקדים שכבר הובסו בעבר בידי צה"ל. לבסוף, הפתרון שצריך היה למצוא לבעיה: על פי המסגור של הנושאים הנבדקים במחקר, המסר של העיתונות העברית ובכירי המוסד הפוליטי לציבור הישראלי היה להתייחס לאיומיו של סאדאת כי יצא למלחמה בישראל בשוויון נפש. זאת הן מההיבט המדיני, שתכליתו ניסיון לפתרון במשא ומתן, והן מההיבט הצבאי, שתכליתו להתכונן למצב של בלימת האויב אם יתקוף, במקרה וייכשל המשא ומתן.

ממצאי המחקר מראים גם את תרומתה של העיתונות העברית להמעטה בערכה של מצרים, צבאה ומנהיגותה בשנים שלפני מלחמת יום הכיפורים. זאת ועוד, בכיקורת שמתחו בכירי הכתבים והפרשנים

- Frame after 9/11", *Political Communication*, 20, 4 (2003), pp. 415-432
- R.M. Perloff, *Political Communication*, Mahwa, NJ 1998 26
- S. Oates, "Comparing the Politics of Fear: The Role of Terrorism News in Election Campaigns in Russia, the United States and Britain", *International Relations*, 20, 4 (2006), pp. 425-437
- Glasgow University Media Group, *War and Peace News*, Philadelphia 1986 28
- D. Hallin & P. Mancini, *Comparing Media Systems*, Cambridge 2004, p. 234 29
- Wolfsfeld, "Introduction", pp. ix-xxviii 30
- א' בריוסף, הצופה שנרדם: הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה, לור 2001, עמ' 15 (להלן: בריוסף, הצופה שנרדם). 31
- ד' שיפטן, "יחודה של המלחמה בפרספקטיבה הערבית", בתוך: ח' אופו וי' ברסימן-טוב (עורכים), מלחמת יום הכיפורים: מבט מחדש, ירושלים 1999, עמ' 133. 32
- א' אורן, תולדות מלחמת יום הכיפורים, תל-אביב 2004, עמ' 354 (להלן: אורן, תולדות). 33
- שם, עמ' 60. 34
- בריוסף, הצופה שנרדם, עמ' 16. 35
- לניר, ההפתעה, עמ' 44. 36
- שם, עמ' 9. 37
- E.A. Cohen & J. Gooch, *Military Misfortune: The Anatomy of Failure in War*, New York 1991 38
- בריוסף, הצופה שנרדם, עמ' 20. 39
- שם, עמ' 400. ההרגשה שלנו. 40
- שם, עמ' 419. 41
- מ' הנדל, "מודיעין והונאה", בתוך: צ' עופר וא' וקובר (עורכים), מודיעין וביטחון לאומי, תל-אביב 1987, עמ' 386-430 (להלן: הנדל, "מודיעין והונאה"). ההרגשה שלנו. 42
- זעירא, מלחמת יום כיפור. ההרגשה שלנו. 43
- י' בן-פורת, נעילה, תל-אביב 1991, עמ' 17 (להלן: בן-פורת, נעילה). ההרגשות שלנו. 44
- שמעון אגרנט, דו"ח ועדת אגרנט: ועדת החקירה מלחמת יום הכיפורים, תל-אביב 1975, עמ' 2587. ההרגשה שלנו. 45
- Peri, "The Changed Security" 46
- כספי ולימור, המתווכים. 47
- דינה גורן, סודיות, ביטחון וחופש העיתונות, ירושלים 1975. 48
- ישעיהו בן-פורת ועמיתיו, המחדל, תל-אביב 1974, עמ' 108-110 (להלן: בן-פורת, המחדל). 49
- זעירא, מלחמת יום כיפור, עמ' 224. ההרגשה שלנו. 50
- בריוסף, הצופה שנרדם, עמ' 208-209. 51
- אורן, תולדות, עמ' 354. 52
- H. Nosske, "Our News and their News: The Role of National Identity in the Coverage of Foreign News", *Journalism*, 5, 3 (2004), pp. 343-368 53
- להיפגור, "איי.פי.", "לאורור", פרנס סואר", "דיילי טלגרף", "ג'ואיש כרוניקל", "יו.פי.איי.", "רויטרס", "משה זק", "זאב שיף", "איתן הבר", "אורי דן", "אלי לנדאו", "עודד זראי", "בנימין עמידרור", "שמואל שגב", "יעקב ארז", "אמנון רובינשטיין", "דב גולדשטיין", "הושע חלמיש", "ישעיהו בן-פורת", "היים ברלב", "עזר ויצמן", "רוד אלעזר", "ישראל טל", "ישעיהו גביש", "אהרון ריב", "מרדכי גור", "יגאל אלון", "משה דיין", "שנת הכרעה", "הפסקת האש", "תעלת סואץ", "אנואר סאדאת", "נאצר", "סעיד א-דין שאדלי", "צבא מצרים", "צליחת התעלה", "חציית התעלה", "מערב סיני", "הגדה המזרחית של התעלה", "מחטף", "היועצים הסובייטיים", "החיל המצרי". 54
- זעירא, מלחמת יום כיפור; בן-פורת, המחדל; בן-פורת, נעילה; הנדל, "מודיעין 55
- Mane, "Media and The Social Construction of Reality", *Communication Research*, 11, 3 (1984), pp. 323-340 (hence: Adoni & Mane, "Media"); G. Wolfsfeld, "Introduction: Framing Political Conflict", in: A.A. Cohen and G. Wolfsfeld (eds.), *Framing the Intifada: People and Media*, Norwood, NJ 1993 (hence: Wolfsfeld, "Introduction"); M.L. Defleur & S.J. Ball-Rokeach, *Theories of Mass Communication*, New York 1989 (hence: Defleur & Ball-Rokeach, *Theories*)
- מ' פלג וא' וואלימי, מדינה פלסטינית – כן או לא? מודל ניסוי להבניית שיה ציבורי-פוליטי ולקידום שלום, תל-אביב 2009 (להלן: פלג וואלימי, מדינה פלסטינית). 3
- Noelle-Neuman, "The Theory" 4
- Davison, "The Third Person; Pease & Brewer, "The Oprah Factor" 5
- Adoni & S. Mane, "Media" 6
- Defleur & S. Ball-Rokeach, *Theories*; S. Ball-Rokeach & J.Y. Jung, "The Evolution of Media System Dependency Theory", in: R.L. Nabi & M.B. Oliver (eds.), *The Sage Handbook of Media Processes and Effects*, Los Angeles, CA 2009, pp. 531-544 7
- J. Watson, *Media Communication*, New York 2008 8
- M. McCombs & S.I. Ghanem, "The Convergence of Agenda Setting and Framing", in: S.D. Reese, O.H. Gandy & A.E. Grant (eds.), *Framing Public Life*, Mahwa, NJ 2001, p. 67 (hence: Reese et al. [eds.], *Framing*). B. Cohen, *The Press and Foreign Policy*, Princeton, NJ 1963 10
- א' גלילי-צוקר, פוליטיקה תקשורתית בת זמננו, תל-אביב 2008 (להלן: גלילי-צוקר, פוליטיקה תקשורתית). 11
- T. Sheaffer & G. Weimann, "Agenda Building, Agenda Setting, Priming, Individual Voting Intentions, and the Aggregate Result: An Analysis of Four Israeli Elections", *Journal of Communication*, 55, 2 (2005), pp. 347-365 12
- G. Wolfsfeld, "Introduction" 13
- R.M. Entman, "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm", *Journal of Communication*, 43, 4 (1993), pp. 51-58 (hence: Entman, "Framing") 14
- W.A. Gamson & A. Modigliani, "Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach", *American Journal of Sociology*, 95, 1 (1989), pp. 1-37 15
- גלילי-צוקר, פוליטיקה תקשורתית. 16
- Z. Pan & G.M. Kosicki, "Framing as a Strategic Action in Public Deliberation", in: Reese et al. (eds.), *Framing*, p. 39 17
- D. McQuail, *McQuail's Mass Communication Theory* (6th Edition), London 2010 18
- J.B. Abramson, "Four Criticisms of Press Ethics", in: J. Lichtenberg (ed.), *Democracy and the Mass Media*, Cambridge 1990, pp. 229-268 19
- Entman, "Framing" 20
- D. Hallin, *We Keep America on the Top of the World*, London & New York 1994 21
- E. Katz, "The End of Journalism? Notes on Watching the War", *Journal of Communication*, 42, 3 (1992), pp. 5-13 22
- S. Iyenger & A. Simon, "News Coverage of the Gulf Crisis and Public Opinion: A Study of Agenda Setting, Prism and Framing", *Communication Research*, 20, 3 (1993), pp. 365-383 23
- R.W. McChesney, "September 11 and the Structural limitations of US Journalism", in: S. Allen & B. Zelizer (eds.), *Journalism after September 11*, London and New York 2002, p. 93 24
- R.M. Entman, "Cascading Activation: Contesting the White House's 25

83	המוסף לשבת, 10.8.1973, עמ' 14.	ההנאה": לניר, ההפתעה; ישראל טל, ביטחון לאומי: מעטים מול רבים, תל-אביב 1996.
84	ס"א מרשל, "הם לא יעברו", מעריב, 15.1.1971, עמ' 10.	56 פלג ואלים, מדינה פלסטינית, עמ' 13.
85	כתבנו בלונדון, "מצרים עומדת לפתוח במתקפה בסוף נובמבר", ידיעות אחרונות, 12.11.1971, עמ' 4.	57 מ' זק, "אולטימטום ללא כיסוי", מעריב, 6.11.1970, עמ' 9.
86	ארתור צ'יסוורת', "סאדאת בטיפול רפואי, מקבל גלולות ארעה", שם, 3.2.1972, עמ' 1.	58 ז' שיף, "לישראל אורך נשימה", הארץ, 26.2.1971, עמ' 9.
87	פול מרטין, "שגיאתו הגורלית של שר המלחמה המצרי", שם, 27.5.1971, עמ' 7.	59 הנ"ל, "מעולם לא היה כה טוב", שם, 7.8.1972, עמ' 9.
88	ס"א מרשל, "הם לא יעברו", מעריב, 15.1.1971, עמ' 10.	60 ע' זראי, "בודד בצמרת", שם, 19.11.1972, עמ' 11.
89	א' איתן, "צבא מצרים לא יציב עוד לעולם את רגלו בסיני", ידיעות אחרונות, 25.1.1972, עמ' 2.	61 ש' שמיר, "חלל ריק במצרים", מעריב, מוסף חג השבועות, 18.5.1972, עמ' 22-21.
90	עתי"ם מזרח, "קצין ערבי בכיר מתאר את הקשיים בחציית התעלה", שם, 26.12.1971, עמ' 4.	62 ד' גולדשטיין, "בר לב – האיש והשקפותיו", שם, 31.12.1971, עמ' 9, 22.
91	א' איתן, "התמרון הצבאי הגדול במצרים נכשל והופסק לאחר 12 שעות", שם, 10.2.1971, עמ' 1.	63 ד' מרגלית, "נסיה במצבה המדיני של קהיר", הארץ, 3.5.1972, עמ' 13.
92	סופר הארץ לענייני ערבים, "היועצים הסובייטיים נטלו חלק פעיל בתמרון צבא מצריים", הארץ, 26.3.1971, עמ' 1.	64 י' מרקוס, "גבר לעניין", שם, 28.1.1972, עמ' 9.
93	סופר הארץ לענייני ערבים, "צבא מצרים השלים את הכנותיו למלחמה", שם, 6.4.1971, עמ' 1, 2.	65 א' דן, "המצרים מתכוננים לחידוש הלחימה", מעריב, 7.12.1970, עמ' 9.
94	M.E. McCombs & A. Reynolds, "News Influence on Our Picture of the World", in: J. Bryant & D. Zillmann (eds.), <i>Perspectives on Media Effects</i> , Mahwa, NJ 1986, p. 7	66 א' לנדא, "ראש גשר – מבצע מסוכן ומורכב", שם, 14.1.1971, עמ' 12.
95	ה' נוסק, טרור ותקשורת, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים 1990, עמ' 29-30.	67 א' הבר, "והיה אם יצלחו המצרים", ידיעות אחרונות, מוסף 7 ימים, 21.2.1971, עמ' 8.
96	M. McCombs & S.I. Ghanem, "The Convergence of Agenda Setting and Framing", in: Reese et al., <i>Framing</i> , pp. 67-82	68 א' רובינשטיין, "מעולם לא היה לנו כל כך טוב", הארץ, 12.1.1973, עמ' 13.
97	R.M. Entman, "Cascading Activation: Contesting the White House's Frame after 9/11", <i>Political Communication</i> , 20, 4 (2003), pp. 415-432 (להלן: "Cascading Activation")	69 ידיעות מערכת, "הרמטכ"ל: בנסיבות מסוימות – נתערב", מעריב, 27.9.1970, עמ' 9, 14.
98	אריה שלו, כישלון והצלחה בהתרעה, תל-אביב 2006.	70 ג' יעקובסון, "גולדה: הרעיון לחציית הסואץ על ידי צבא מצרי – עלבון לאינטליגנציה", ידיעות אחרונות, 30.1.1972, עמ' 1.
99	Entman, "Cascading Activation"	71 ר' בשן, "כל ראש גשר שיקימו המצרים – יישאר בלי ראש", שם, המוסף לפסח, 20.4.1970, עמ' 1, 2, 29.
100	בן-פורת, המחדל.	72 ע' זראי, "הלוחם המצרי 71", הארץ, המוסף השבועי, 22.10.1971, עמ' 5.
101	לניר, ההפתעה, עמ' 16.	73 ב' עמידרור, "אסואן – נקודת התופרה המצרית", הארץ, 4.2.1971, עמ' 9.
102	בר-יוסף, הצופה שנרדם, עמ' 15.	74 ע' זראי, "הלוחם המצרי 71", הארץ, המוסף השבועי, 22.10.1971, עמ' 5.
103	לניר, ההפתעה.	75 י' חלמיש, "מפקד הנמרים של מצרים נמלט ראשון בששת הימים", ידיעות אחרונות, 17.5.1971, עמ' 1.
	בן-פורת, נעילה.	76 א' הבר, "מדוע עדיף צה"ל", שם, 21.2.1971, עמ' 17.
		77 י' ארז, "סיכוב האיומים של סאדאת כבר נותן את אותותיו", מעריב, 25.4.1973, עמ' 13.
		78 א' הבר, "קריאות הקרב המשולבות של סאדאת משוללות כיסוי צבאי", ידיעות אחרונות, מוסף 24 שעות, 5.4.1973, עמ' 4.
		79 ע' זראי, "עננים בשמי מצריים", מוסף הארץ, 24.11.1972, עמ' 7.
		80 א' כהן, "ארבע השנים הטובות של צה"ל", ידיעות אחרונות, 7.6.1971, עמ' 13.
		81 ע' זראי, "החייל המצרי – פנים מוכרות", הארץ, 19.2.1971, עמ' 9.
		82 ידיעות מערכת, "עלינו לשאוף להמיר את קווי הפסקת האש", ידיעות אחרונות,